گۆڤاری ناوەندی یاسایی

گۆڤارێکی یاسایی وەرزییە، ناوەندی کاروباری یاسایی دەریدەکات

ژمارە 6 سالی دووەم , حوزەیرانی 2023

هەڵسەنگاندنی یاسایی بڕیاری دیوانی داوەری ژووری بازرگانی نێونەتەوەیی پاریس سەبارەت بە ناکۆکییەکانی نێوان عێراق و تورکیا

لێکەوتە یاساییەکانی بڕیاری دادگای ناوبژیوانی نێودەوڵەتی ژووری بازرگانی پاریس سەبارەت بە دۆسیەی هەناردەکردنی نەوتی هەرێمی کوردستان

خوێندنەوەیەکی یاسایی و سیاسیی بۆ هەردوو پەیماننامەی(سێڤر و لۆزان)

یاسای ڕەق و یاسای نەرم

عقد الإذعان ومدى إشتراط تعلقهُ بالسلع والخدمات الضرورية

حظر تملك العقار لأغراض التغيير السكاني في اقليم كوردستان تأصيله وبدائل دسترته

مبدأ المشروع الإرهابي الواحد

خوێندنەوەیەکی یاسایی و سیاسیی بۆ هەردوو پەیماننامەی(سێڤر و لۆزان)

ناسح حەمە حسێن
ماستەر لە پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان

پێشەکی :

پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان خاڵی گرنگ و وەرچەرخان بوون لە مێژووی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان، کە بەهۆیانەوە دەوڵەتانی وەک کەسایەتی یەکەم و سەرەکی نێو یاسای نێودەوڵەتی بردە ئاستێکی باڵا تر و ڕوونتر لەپەیوەندی نێوخۆیان و خودی پەیماننامەکانیش بوون بە سەرچاوەی یەکەم و سەرەکی یاسای نێودەوڵەتی.

دەوڵەت وەک هەر کەسێکی ئاسایی(مەبەست مرۆڤ)ە، ئامانج و بەرنامە و ستراتیژی خۆی هەیە، بێگومان بەهۆی بەرژەوەندییەکانیەوە بەرکەوتن و پێکدادانی بۆ دروست ئەبێت لەگەڵ دەوڵەتانی ترداو دەکەوێتە ناو کێشەو گرفت و ململانێوە.لێرەدا ڕۆڵی پەیماننامەکان دەردەکەون ،بۆ سنورداركردنی ململانێکان و نزیککردنەوەی لایەنەکان هەردوو پەیماننامەی(سێڤر و لۆزان) سەبارەت بە گەلی کورد و ناوچە جیۆگرافییەکەی(کوردستان) گەلێک شوێنەواری سیاسی و یاساییان داناوە بەجۆرێک، لەلایەک بە ڕواڵەت هیوابەخش و کەوتنە سەرڕێی مافەکانی ئەم گەلە دابەشکراوە بوون و لەلایەکیتر بە کردەوە تاسەرپەرتکردن و نائومێدیی و پێشێلکاری و سەرکوتکردنیان بۆ هێناوە. هەر بۆیە شێخ نوری شێخ ساڵح بە (دەیجوری ئیزمیحلال) واتە تاریکی لەناوچوون وەسفی کردووە بۆ توێژەرانی بواری مێژوو ویاساو پەیوەندیی نێودەوڵەتیش باسکردنی تاکلایەنەی هەریەک لەو دوو پەیماننامەیە یەکێکیان بەبێ ئەوی تر، ئامانج وەک خۆی ناپێکێت و توێژینەوەکە کەم وکورت ئەکات. هەوڵ ئەدەم لەم توێژینەوەیەدا فۆکەس لەسەر پێشینەوپاشخانی هەردوو پەیماننامەکە بکەم، لەگەڵ لێکۆڵینەوە لە هۆکار ومەرام و هەڵوێست و بارودۆخی نیوخۆیی و ناوچەیی و

نێودەوڵەتی لە هەمبەریان و دەرەنجامەکانیان

پەیماننامەی نێودەوڵەتی چییە؟

ڕێککەوتننامەی ڤیەننا بۆ پەیماننامە نێودەوڵەتیەکانی ساڵی ١٩٦٩ لە مادەی (٢) بڕگەی (١) -ئەلف ، بەم شێوەیە پێناسەی پەیماننامە دەکات : «ڕیکەوتنێکی نێودەوڵەتی بەستراو و نوسراوە لە نێوان دەوڵەتان یان دەوڵەتان و ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان ، کە ملکەچن بۆ یاسای نێودەوڵەتی.(١) کۆنترین پەیماننامەی نووسراوی مێژوویی لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی (فیرۆن و هیت) ئەنجام دراوە لە ساڵی ١٢٧١ پێش زایین.(٢) ئەم پەیماننامەیە بە (کادش) ناسراوەو بەندەکانی زیاتر سەربازی و دیپلۆماسی بوون.بەدوایدا پەیماننامەکان وەک تاکە شێوازی ڕێکخستنی پەیوەندییە یاسایی ونێودەوڵەتیەکان گۆڕانکاریی وپێشکەوتنی بەرچاویان بەخۆوە بینی. گەرچی پەیماننامە بەراییەکان زیاتر پەیماننامەی ئاشتەوایی و هاوپەیمانێتی بوون، دواتر پێشکەوتن و زۆرینەی کایەی سیاسی و یاسایی و بازرگانی وسەربازی وهتد.. یان لەخۆگرت.(٣). بە شێوەیەکی گشتی پەیماننامەکان بە پێی پێوەری ڕواڵەتی (المعيار الشكلي) وپێوەری بابەتی(الموضوعي) دابەش دەبن بۆ پەیماننامە دووقۆڵیەکان و پەیماننامە بەکۆمەڵەکان ، هەروەها پەیماننامە گرێبەندییەکان و پەیماننامە یاسادانەرەکان. (٤)ئەوەی گرنگە لە بابەتی دابەشکردنی جۆری پەیماننامەکان ئەوەیە، کە پەیماننامە بەکۆمەڵەکان دەتوانن ڕیسای نوێ بهێننە ناو یاسای نێودەوڵەتی وکاریگەریی و شوێنەواری گەورە بەجێبهێڵن لەسەر لایەنەکانی و تەنانەت دەوڵەتانی دەرەوەی لایەنەکان .

(پێشینەی هەردوو پەیماننامەی(سێڤر و لۆزان

پێشتر بە ئاماژەیەکی کورت باسمان لە گرنگی پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان کرد و ڕۆڵیان لە ڕێکخستنی سیستمی جیهانی .هەر ئەم پەیماننامانەش بوونە هۆکاری سنورکێشان وهاوپەیمانێتی نێوان دەوڵەتان و سیستمی ئابوری و پەیوەندی نێودەوڵەتیی نوێ، ناوچەی هەژموون و بلۆکی ئابوریی. بەپێی گۆڤاری (ناشناڵ ئینترست) ی ئەمریکی، پێنج پەیماننامەی نێودەوڵەتی لوتکەی گرنگترین پەیماننەمەکانیان گرتووە لە مێژوودا ئەوانیش؛ پەیماننامەی تۆردسیلاس(١٤٩٤) ی نێوان پورتوگال و ئیسپانیا، پەیماننامەی ویستڤالیا (١٦٤٨) کە کۆتاییی هێنا بەشەڕێکی سی ساڵە لەئەنجامی ململانێی مەزهەبیی نێوان کاتۆلیک وپرۆتستانت .پەیماننامەی پاریس(١٧٨٣) کە وڵاتە یەگگرتووەکانی ئەمریکای خستە سەرپێ. پەیماننامەی ڤیەننا(١٨١٤-١٨١٥)ی دوای شەڕەکانی ناپلیۆن، کە سەرلەنوێ نەخشەی ئەورووپای داڕشتەوە. کۆتا پەیماننامەش ڤێرسای ساڵی (١٩١٩) ، کە سزادان و لە قاڵبدانی ئەڵمانیا بوو

پاش دۆڕانـی لەجەنگی جیهانی یەکەم.(٥) بەهۆی ئەوەی دەوڵەتی ئوسمانی هاوپەیمانی ئەڵمانیا بـوو لـەشـەڕی جیهانی یـەکـەم و دۆڕاوی جەنگ بـوون، هیچ گومانی تیانییە کە پەیماننامەی(ڤێرسای) بنچینەی هەردوو پەیماننامەی (سێڤر و لـۆزان)ە، چونکە وەک براوەکانی جەنگ ڕایانگەیاند، پیاوە نەخۆشەکە -مەبەست دەوڵـەتـی ئوسمانییە-ئیتر کاتی دابەشکردنی میراتیەکەی هاتووە وبەشێک لە کوردستانیش هەندێک لە میراتیەکەی بوو. دەوڵەتانی سەرکەوتووی جەنگی جیهانی یەکەم بەتایبەت هەرسێ دەوڵەتی (بەریتانیا، فەرەنسا و ئیتالیا) ، بەپێوەری پەیماننامەی (ڤێرسای) ساڵی ١٩١٩ دژی ئەڵمانیای کەوتوو و دۆڕاو بە گیانی بەهێزیی وخۆسەپێنی و مەرج دانان، پەیماننامەی(سیڤر) یان بەسەر دەوڵەتی ئوسمانیدا سەپاند. جێگەی باسە لە پێش پەیماننامەی (سێڤر) ،چەندیین ڕیکەوتننامەی تر لە نێوان هاوپەیمانان ودەوڵەتی ئوسمانی دا مۆرکراون، کە جێپەنجەوشوینەواری گرنگیان لە ناوچەکە بەجێهێشت و بوونە هەوێنی پەیماننامەکانی پـاش خۆیان، گرنگترینیان ڕێکەوتن نامەی(سایکس -بیکۆ)ی نێوان هەر سێ زلهێزی بەریتانیا و فەرەنساو ڕوسیای قەیسەر بـوون لە ساڵی ١٩١٦،کـە بەرایی و بنچینەی دابەشکارییەکان و دانانی بەردی بناغەی بەرژەوەندیەکانیان بوون

پەیماننامەی(سێڤر)

شـارۆچـکـەی (سێڤر) دەکـەوێـتـە باشوری ڕۆژاوای پاریس و نزیکەی ١٠ کم٢ دوورە لە پایتەختەوە.لە ڕووی زمانەوانییەوە لە ناو ڕووناکبیران وسیاسەتمەدارانی کـورد دا بە (سیڤەر) دەنووسرێت و دەخوێنرێتەوە. هەرچەند بـەلای منەوە نـاو ئاساییە چۆن دەنووسریت و چۆن گۆ دەکرێت . بۆ نمونە (جۆردن) ناوی وڵاتێکە بە ئینگلیزی و بە کوردی (ئەردەن)ە و بە عەرەبی (ئوردن)ە.سەبارەت بـەو شارۆچکەیە فەرەنسیەکان خۆیان بە (سێڤر) گۆی دەکەن و وەک وتم ئاساییە بشڵێێن (سیڤەر).(٦) ئەم پەیماننامەیە لە ١٠ی ئابی ساڵی ١٩٢٠بەسەر دەوڵەتی تورکیای ئوسمانی دا سەپێنراو واژۆ کرا، پێکهاتووە لە (٢٣٠) بەند . گرنگتریین بەندەکانی وەک سزا و تۆڵەکردنەوە و لە قاڵب دان بۆ ئوسمانییەکان داڕێـژراون ؛ بۆ نموونە وازپێلێهێنانی تورکیای ئوسمانی لە تەراکیا و دوورگەکانی دەریای ئیجە بۆ یۆنان و دانپێدانان بە سەربەخۆیی نیوەدورگەی عەرەبی و داننان بەوەی عیراق و سوریا بچنە ژێر ماندەیت(ئینتیداب)ەوە، هەروەها داننان بە سەربەخۆیی ئەرمینیا و هەردوو گەرووی بسفۆر و دەردەنێل ناوچەی لە چەک دابڕاوبن و لەژێر سەرپەرشتی کۆمەڵەی گەلان دا بن .(٧ سەبارەت بە کوردستان، بەپێی هەردوو بەندی (٦٢،٦٣) کوردستان مافی (ئۆتۆنۆمی ناوخۆیی) پێبدرێت ودواتر ولایەتی (موسڵ) بخرێتە سەر کوردستان.لە ڕاستیدا زۆرێک لە سیاسەتوان و

مێژوونووسان و یاساناسان کەوتوونەتە ئەو هەڵەیەوە ، کە ئەم دوو بەندە بە سەربەخۆیی تێگەشتوون لە کاتێکدا سەربەخۆیی تەنها بۆ .دەوڵەتە، وەک دواتر بە درێژی باسی لێدەکەین سنووری ئەم ناوچە ئۆتۆنۆمە بە پێی پەیماننامەی (سێڤر) ناوچەکانی زۆرینە دانیشتوانی کورد دەگرێتەوە لە ڕۆژهەڵاتی فوڕات و باشوری سنور باشوری ئەرمینیا و باکوری سنوری تورکیا بە سوریاوە و میزۆپۆتامیا . دیارە رۆژهەڵاتی کوردستان لە ناودەوڵەتی فارس-ئێرانی ئێستا- لەم پەیماننامەیە باسنەکراوە

مەرامی نێودەوڵەتی لە ئۆتۆنۆمی کوردستان

گەرچی هەردوو مادەی (٦٢،٦٣) لە پەیماننامەکە بە ڕواڵەت ئەو مافەیان بەخشیوە بە گەلی کورد وەک دانیشتوانی ئەو ناوچانە و کوردستان وەک ناوچە جیۆگرافیەکەی کە دیاریکراون، بەڵام دیسانەوە کورد تەنیا ئەو دوو مادەیەی ناسیووە، لە کاتێکدا خودی مادەی (٦٢) وە مادەی (٦٤) میکانیزمی بەخشینی ئۆتۆنۆمیەکەیە، کە بەبێ ئەمانە مەحاڵ بوون. ئەم میکانیزمانە بە خوێندنەوەی من، پاش وردبینیی و توێژینەوە بەتایبەت لەلایەن ئینگلیزەوە لەسەر کورد داڕێـــژراون . دەبـوو هــەردوو حکومەتی فەرەنسی و ئیتاڵی ڕەشنووسێک بۆ پرسی ئۆتۆنۆمی کوردستان لە ماوەی شەش مانگ لە جێبەجێکردنی پەیماننامەکەوە ئامادە بکەن بە پێی مادەی (٦٢) دواتر بە پێی مادەی (٦٤) لە ماوەی ساڵێکی جێبەجێکردنی پەیماننامەکە، دانیشتوانی ناوچە دیاریکراوەکان بە کۆمەڵەی گەلانی ڕابگەیەنن کە دەیانەوێت جیابن لە تورکیا وەدەبێت کۆمەڵەی گەلان ئەم جیابوونەوەیە بە شایەنی دانیشتووانەکەی بزانێت و ڕاسپاردەی خـۆی بـەرزبـکـاتـەوە بـەم شایەنداریيە و تورکیا قبوڵی بکات و پاشان بە ڕێکەوتنێکی سەربەخۆی تر لە نێوان تورکیاو هاوپەیمانە گەورەکان پرسی ئۆتۆنۆمی بکرێتە بابەت.(٨) گەرچی مادەی (٦٤) باس لە دەوڵەتیکی کوردیی سەربەخۆ دەکات لە ولایەتی موسڵ، بەڵام بە پێی مادەکە باس لە ئەگەر و بارووددۆخەکانی ئـەم سەربەخۆییە دەکـات – ئەگەر ببێت دەوڵەتانی هاوپەیمان لاریان نابێت- . لێرەوە دەگەینە ئەو بڕوایەی کە هاوپەیمانان بە هیچ شێوەیەک نیاز ومەبەست و مەرامیان نەبووە کورد لە کوردستان هیچ مافێکی سەربەخۆیی، ئۆتۆنۆمی یا جیابوونەوەی هەبیت، چونکە پێشتر بڕیاریان داوە بە هۆی میکانیزمەکانەوە کورد دەسخەڕۆ بکەن و وەک کارتی فشاری سیاسی و سەربازی لەناوچەکە بەکاری بهێنن . بەڵگەش بۆ ئەو بەرەنجامە ئەوەیە، لە هەمان پەیماننامەو لە مادەی (٨٨) بە یەک دێڕ مافی دەوڵەتی سەربەخۆی بە ئەرمینیا بەخشی و تورکیای پابەند کرد بە دانپێدانانی بەبێ هیچ ڕێکار و میکانیزمێک

پەیماننامەی (لۆزان)

لۆزان شارێکی وڵاتی سویسرایەو دەکەوێتە سەر کەناراوی دەریاچەی (ژنێڤ)ودانیشتوانەکەی

بە زمانی فەرەنسی ئەدوێن و ٦٠ کیلۆمەتری چوارگۆشە لە پایتەختەوە دووره .(٩) لە ٢٤ی تەموزی ساڵی ١٩٢٣ لە نێوان بەریتانیا و فەڕەنسا لەلایەک و دەوڵەتی تورکیای کەمالی لە شاری لۆزان مۆرکرا . ئەم پەیماننامەیە پاش نزیکەی دوو ساڵ ویانزه مانگ لە مۆرکردنی پەیماننامەی (سیڤر) هاتە بوون .لە (١٤٣) بەند پێکهاتووە و دابەشکراوە بەسەر چەندین پۆل دا؛

بەندە سیاسیەکان: پەیوەندیدارن بە خاک و .سنور وره‌گەزنامە وپاراستنی کەمینەکان

بەندە داراییەکان: قەرزەکانی ئوسمانیی و پاشکۆکانی و بەندی تری جۆربەجۆر لەخۆ دەگرێت

بەندە ئابوریەکان:موڵک و ماڵ و ماف و بەرژەوەندییەکان، هەروەها گرێبەستەکان و داوا و حوکمەکان، لەگەڵ چەندیین پاشکۆی تر لەسەر دڵنیایی ژیان و دەریایی و موڵکایەتی و پیشەسازی و ئەدەبی و هونەری. بەشێکی تری گرنگی ئەم پەیماننامەیە باس لە پابەندی تورکیای کەمالی ئەکات بە کۆمەڵیک پەیماننامەی ڕیزکراو.(١٠)

ئایا پەیماننامەی (لۆزان) پەیماننامەی(سێڤر) ی هەڵوەشاندەوە؟

ئەم پرسیارە بۆ یاساناسان و مێژوونووسان گەلێک گرنگە، پێش وەڵامدانەوەی پێویست ئەکات بەراوردێکی خێرا لە نێوان بارودۆخ و خودی هەردوو پەیماننامەکە بکەین . پەیماننامەی سێڤر لە سەر خاکی یەکێک لە لایەنە بەهێزەکانی ئەنجام دراو، لایەنی بەرامبەر هیچ ئیرادەو ویستی نەبوو، وە بەسەریاندا چەسپاند . لە کاتێکدا پەیماننامەی لۆزان لەسەر خاکی وڵاتێکی بیلایەن ئەنجام دراو تا ڕادەیەک تورکیای کەمالی بەراورد بە تورکیای ئوسمانی خاوەنی پێگەو هێزی ناوخۆی بوو، بەتایبەت کە یۆنانیەکانی لەسەر خاکی تورکیا دەرپەڕاندبوو بۆیە دەتوانم بڵێم گەرچی تورکیای کەمالی بەراورد نەدەکرا بە بەریتانیا و فەڕەنسا، بەڵام توانی لە پەیماننامەکەدا بە کەمتریین زیان دەربچێت. دێمە سەر وەڵامی پرسیارەکە، لەبەر ئەوەی پەیماننامەی لۆزان وەک کات دوای پەیماننامەی سێڤر هات، وە هیچ لە بەندەکانی ئاماژەی بۆ سێڤر نەکردووە وبەپێی مادەی (٥٩) لە رێکەوتننامەی ڤیەننا بۆپەیماننامەکان ساڵی ١٩٦٩ بڕگەی یەکەم بە دەق باس لەم حاڵەتە یاساییە دەکات و دەڵێت: ئەگەر پەیماننامەیەک دواتر بەسترا ئەوا پەیماننامەی پێش خۆی کۆتایی پێدێنێت بە بوونی یەکێک لەم مەرجانە؛

١-ئەگەر لە پەیماننامەی دواتر دەرکەوت یان سەلمێنرا کە لایەنەکانی مەبەستیان بابەتی پەیماننامە نوێکەیە

٢-ئەگەر دەقەکانی پەیماننامەی دواتر ناکۆک بێت لەگەڵ دەقەکانی پەیماننامەی پێشتر و نەتوانرێت لەیەک کاتدا هەردووکیان جێبەجێبکرێن

کەواتە هیچ گومانی تێدا نییە، بە پێێ هەردوو بڕگەکە پەیماننامەی (سێڤر) کۆتایی هاتووەو هیچ شوێنەوارێکی سیاسی و یاسایی نەماوە. وەک توێژەرێک دەڵیم گەر کورد پێش

ڕێکەوتننامەی ڤیەنناى ساڵى ١٩٦٩ بيتوانيايه، ئەم پرسه له سەر گۆڕەپانی سیاسی و یاسایی نێودەوڵەتی بوروژێنێت، ڕەنگە هیوایەک هەبووایە لانی کەم وەک دان پێدانانێک به مافی ئەم گەلە، به پێچەوانەوە وەک لە (سێڤر) دا باسم کرد تەنیا بۆ خۆڵ کردنە چاوی کورد باسی مافی ئۆتۆنۆمی کوردستان کراوە.(١١

ئایا پەیماننامەی (لۆزان) بەسەر دەچیت؟

زیاتر بۆ چوار ساڵ دەچیت له لایەن(ڕەجەب تەیب ئەردۆگان)ی سەرۆکی تورکیاو پارتی دادو گەشەپێدانەوە ئەم پرسە وەک کاڵایەکی نێوخۆیی دەوروژێنرێت بەبی ئەوەی هیچ بنەمایەکی یاسایی هەبیت. لەلایەک پەیماننامەی لۆزان هیچ ماوەی جێبەجێکردنی تێدا نییەو له هیچ بڕگەو مادەیەکی دا باس له کۆتاییهاتنی ماوەی پەیماننامەکە ناکات، له لایەکی تر گەر (ویلایەتی موسل) به نمونه بهێنینەوە ئەوا له ١٦ ی دیسەمبەری ساڵی ١٩٢٦ واتە دوای مۆرکردنی لۆزان ، ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان بڕیاری مانەوەی ویلایەتی موسڵی داوە له ناو سنوری عیراق و تورکیاش دانی پێداناوە. (١٢) . ڕاستە تورکیا وڵاتێکی پڕچەک و هێزەو ئەندامێکی سەرەکی و گرنگی پەیمانی باکوری ئەتلەسیە، زۆر جار بەو هۆکارە هەڵپەی داگیرکاریی وفراوانخوازی زیاتر ئەدات، بەڵام گۆڕین و گۆڕانی نەخشەی ناوچەکە پێویستی بە نیاز و ویستی وڵاتانی زلهێز هەیە و ئێستا لە گۆڕەپانی هەرێمایەتی هێزی هاوشێوەی تورکیا هەیە -نمونەی ئێران- ، کە ئەوانیش ستراتیژ و پلانی خۆیان هەیەو فراوانخوازیان سنوری فروانخوازی تورکیایان تێپەڕاندووە.(١٣

بارودۆخی کوردستان لە پێش و دوای هەردوو پەیماننامە

گەرچی هەردوو پەیماننامە سنوری قەڵەمڕەوی دەسەڵاتی ئوسمانیەکانی گرتەوەو کوردستان بەشێک بوو لەو قەڵەمڕەوییە، لێرەدا گوزەرێکی خێرا بە بەرهەڵستی وخەباتی کوردستاندا دەکەین لە ماوەی ١٩١٨ تاوەکو دوای پەیماننامەی لۆزان ١٩٢٦ و هەندێ ڕووداوی گەورەی دوای ئەو مێژووەش

باکوری کوردستان

لە ژێر هەردوو دەسەڵاتی سەرکوتکەری ئوسمانییەکان و دواتر کەمالیەکان، کوردانی باکوری کوردستان توشی ڕاوەدوونان وهەوڵی لەناوچوون و سەرکوتکردن و سڕینەوە بوونەوە . هەر لە ڕاپەڕینی یەکەمی کۆچگیری(١٩٢٠-١٩٢١) تا وەکو شۆڕشەکانی شێخ سەعیدی پیران (١٩٢٥) و شۆڕشی ئاگری داغ(کۆماری ئارارات ١٩٢٧-١٩٣٢) وشۆڕشی سەید ڕەزای دەرسیم(١٩٣٦-١٩٣٧) وئەوانی تر.کە بە لەسێدارەدان و شەهیدکردنیان کۆتایی نەهات، بەڵکو بڵێسەی تا ئەمڕۆش بەردەوامە. (١٤)

ڕۆژهەڵاتی کوردستان

بەهەمان ڕیوشوێن وشێوازی سەرکوتکەرانەی ئوسمانیەکان، دەسەڵاتی قاجەریەکان لە ئێران

بە توندی دژی بوون و پێناسەی کوردان بوو .گەرچی دەوڵەتی فارس -ئێرانی ئێستا- بێلایەنی خۆی لەجەنگی یەکەمی جیهانی ڕاگەیاند .سالانی پێش جەنگی جیهانی هەرچەند شێخ عوبەیدوڵای نەهری بە بنەچە خەڵکی شەمزینان بوو، بەڵام لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان درێغی نەکرد لە لایەک خۆی شۆڕشی دەکرد و لەلایەکیتر هاوکاری شۆڕشگێڕانی تری دەکرد وبناغەیەکی پتەوی بۆ شۆڕش دانا .لە ماوەی (١٩٢٠-١٩٣٠) چەند شۆڕش وبەرخوودانێک لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەرپابوون، جوامێرێکی وەک ئیسماعیل ئاغای سمکۆی شکاک هاتە بەر مەیدانی شۆڕش وبۆ ماوەی ١١ سال دەسەلاتی رەزا شای پەهلەوی هێنایە لەرزیین و بەردەوام بەڕوویاندا (ڕاد)ەپەڕی .بەهەمان چارەنووسی سەرکردە شۆڕشگێرەکانی باکور لە پلانێکی قێزەوندا لە ساڵی ١٩٣٠ لە شاری شنۆ شەهید کرا و بوو بەهەوێنی بەردەوامیی شۆڕش و قوربانییدان.(١٥)

ڕۆژئاوای کوردستان

ماوەی پێش و دوای هەردوو پەیماننامەی (سێڤر ولۆزان)، ڕۆژاوای کوردستان وەک ناوچەیەکی ئارامی ژێر ماندە(یتی). فەڕەنسیەکان پڕ بوو لە بەخشش وژیانێکی ئازاد و کوردان مافی کەلتوری و سیاسیان هەبوو، خاوەنی ڕێکخراوی کۆمەڵایەتی و چاپ و بڵاوکردنەوە بوون وتەنانەت مافیان لە بەشداریکردن و بەڕێوەبردنی سوپادا هەبووە.(١٦)

باشوری کوردستان

پاش جیاکردنەوەی عیراق لە دەوڵەتی ئوسمانی و داگیرکردنی لەلایەن ئینگلیزەوە، کورد لە کوردستان و عەرەب لە ناوەڕاست و باشور بەردەوام لە سالانی(١٩١٩-١٩٢٢) لە شۆڕشدا بوون.(١٧). گەرچی شێخ مەحموودی حەفید لە ساڵی ١٩١٨ کاروباری سلێمانی گرتە دەست، بەڵام لە نەبەردییەکەی بەردەقارەمان دژ بە ئینگلیزەکان بەدیلگیراو حوکمی لە سێدارەدانی بۆ دەرچوو دواتر لە ژێر فشاردا حوکمەکە گۆڕا بۆ زیندان و بۆ وڵاتی هندستان دوورخرایەوە ساڵی ١٩٢٢ ڕێی پێدرا بگەڕێتەوە کوردستان و هەرهەمان ساڵ لەسلێمانی حکومەتی کوردستانی دامەزراندو هەموو تواناکانی خۆی تەرخانکرد بۆ پتەوکردنی ئەو حکومەتە و بەردەوام لە ململانێ و کێشەدا بوو لەگەڵ دەسەڵاتی ئینگلیز تا ساڵی ١٩٢٦ دەستی لە چالاکی سیاسی و عەسکەری هەڵگرت وجارێکی تر لە ڕاپەڕینی شەشی ئەیلولی ١٩٣٠ بە هێزەوە دەرکەوتەوە وچەندیین شەڕی گەورەی دژی ئینگلیزەکان بەرپاکرد. لە ناوچەی (بارزان) یش، پاش دامەزراندنی حکومەتی عێراق لە ١٩٢١، وەک هەوڵێک بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی خۆی لە ناوچەکە و بەپاڵپشتی ئینگلیزەکان، ویستیان بنکەی پۆلیس دابمەزرێنن و بە توندی لەلایەن شێخ ئەحمەدی بارزانی وشوێنکەوتووانی بەرپەرچ درانەوە و ململانێکە تا سالی ١٩٣١ بەردەوام بوو.(١٨)

دەرئەنجامەکان :

کوردستانی گـەورە پـاش شـەڕی چاڵدێران (١٥١٤) و دواتـر پەیمانی زەهـــاو(١٦٣٩) ی نێوان ئوسمانیەکان و سەفەوییەکان، بە کـردەوە کوردستانیان لە ڕووی جیۆگرافی و کۆمەڵایەتیەوە دابەشکرد، یەکێك لەبەندەکانی پەیماننامەکە ئەوە بوو ڕێکەوتبوون لەسەر سەرکووتکردن وکپکردنی هەر جوڵانەوەیەکی کورد لەناوچەکەدا، بۆیە ئەمە زۆر بەئاسانی وای کرد کورد لەم ناوچەیەدا هەر شتێك بکات زۆر بەئاسانی لەناوبرێت وە بزوتنەوەکەی سەرکوت بکرێت، لەهەمان کاتدا بەندێکی تر لە ڕێکەوتننامەکە ئەوەبوو کە نابێت هیچ یەکێك لەم دوو دەوڵەتە دالدەی ئەو کەسانە بـەدەن کە لەدەوڵەتەکەی تر یاخی ئەبن، ئەمەش وای کرد کورد لەناوچەکەدا بێکەس و بێ پشتیوان بمێنێتەوە تا ڕادەیـەکـی زۆر ناچاری ئەو سیاسەتە بوون.(١٩) ئینگلیزەکان و وەک پێشرەوی هاوپەیمانان و سەرکەوتووانی جەنگی یەکەمی جیهانی بە هەمان پێوەر و سیاسەت، مامەڵەیان لەگەل کورد کرد .ئەم دابەشبوونەش تا ئەمرۆ شوێنەواری سیاسی و یاسایی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و فەرهەنگی بەجێهێشتووە. هیچ ئاسۆیەک بۆ کورد نیە بێجگە لە ویست و ئـــارەزووی زلهێزان و دەوڵەتانی هەژمووندار، لە پرسی سەربەخۆیی یا جیابوونەوە لەو دەوڵەتانەی کە کوردیان بەسەردا دابەش بووە .نمونەی ئەوەش هەرێمی کوردستانە .پـاش شـەڕی یەکەمی کەنداو و رزگارکردنی کوەیت لەلایەن هاوپەیمانانەوە، بە ڕۆڵ بینینی فەرەنسا، ناوچەی ئارام(دژە فڕین) بۆ کوردستان دابینکراوهەڵبژاردنی پەرلەمان کراو و دواتر لە دەستوری عیراقدا هەندێک لە مافەکانی باشوری کوردستان سەلمێنران و جیگیرکران، بەڵام تا ئێستاش مسۆگەرنین و هەڕەشەی هەموارکردنەوەی دەستووریان لەسەرە. نمونەی رۆژئاوای کوردستانیش دەچێتە ناو خانەی پلان و ستراتیژی نێودەوڵەتیەوەو بۆتە گـۆڕەپـانـی سـاغـکـردنـەوەی ئەژمێری بەرژەوەندی زلهێزەکان و وای دەبینم دواجار بە ڕێکەوتن لەگەل دەوڵەتی سوریا-هاوشیوەی هەرێمی کوردستان-قەوارەیەکی ئۆتۆنۆمی و خۆبەڕێوەبردنی لێبکەوێتەوە. سەبارەت بە هەردوو رۆژهەڵات و باکوری کوردستان، دەبێت دۆخێکی وا دروست ببێت کە حکومەتەکانی تورکیاو ئێران وەک حکومەتەکانی عیراق و سوریا، یا لەناوبچن یا بەشێوەیەک لاواز بن، .هەلی وەک هەرێم ورۆژاوایان بۆ بڕەخسێت

سەرچاوەکان

١-https://unimelb.libguides.com/internationallaw/treaties

٢-https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/first-peace-treaty

٣- https://political encyclopedia.org/dictionary

٤-https://www.nyulawglobal.org/globalex/Treaty_Research.html

٥-https://www.aljazeera.net/news/politics/

٦-https://ar.wikipedia.org/

٧-https://www.fransamaltingvongeusau.com//documents/dl١/h١,١,١٨/١.pdf

٨- https://www.aljazeera.net/٢٤/٠٥/٢٠٠٦/٪

٩- https://mawdoo٣.com

١٠-https://eipss-eg.org

١١- https://e٣arabi.com/٪

١٢- https://www.alquds.co.uk

١٣-بڕوانن توێژینەوەمان لەسەر ئەو بابەتە داگیرکارییەکانی دەوڵەتی تورکیای نوێ ، ئەسکەندەروونەو کبرس و ئەفرین ، بە نمونە١

١٤-https://zaniary.com/blog/

١٥-http://www.ekurds.com/kurdish/simkioyesikak٣.htm

١٦- THE KURDS AND KURDISTAN A Selective and Annotated Bibliography، LOKMAN I. MEHO ,p-١٥

١٧-ڕەفیق حیلمی ، یاداشت ، کوردستانی عیراق و شۆڕشەکانی شێخ مەحمود ل ٢٤٥

١٨-https://search.mandumah.com/Record/١١١٢٨٥٣

١٩-https://www.khaktv.net/all-detail.aspx?jimare=١٩٧٢٩&type=farhang